

Realization of the Social Potential of Military Veterans as an Element of the Transformation of Ukrainian Society

UDC: 355.01

DOI: <https://doi.org/10.15421/1723112>**Pavlova Olena**Ph.D., <https://orcid.org/0009-0005-6909-9197>, karinka777@ukr.net*State Tax University (Irpın, Ukraine)*

Abstract

Relevance of the problem. Ukrainian veterans have specific social and psychological problems that prevent them from realizing their social and professional potential. Most of the mentioned problems relate to their social adaptation to the functioning conditions of modern Ukrainian society. Ukrainian society must realize the importance of the social potential of veterans for social transformations in the war and post-war periods and use all available resources to reveal and realize the social potential of Ukrainian veterans.

Goal. To find out the social potential of military veterans as a technology for the transformation of Ukrainian society.

The results. The prospects of the importance of investing in the Ukrainian system of prosthetics as an innovative branch of national production, which has a strategic role for Ukraine as a whole and the restoration of the social potential of Ukrainian veterans, have been studied. Ukrainian veterans have the opportunity to contribute to the reform of Ukrainian education through involvement in pedagogical and educational activities.

Conclusions. Opportunities to involve Ukrainian veterans in active economic activity through employment at enterprises of various forms of ownership and creation and development of their own business with the support of state grant programs and international donors working in Ukraine are an important element of adaptation of Ukrainian veterans to the conditions of modern Ukrainian society. Despite the high potential opportunities for realizing the social potential of Ukrainian veterans, they need the support of the public sector and ordinary citizens, which, according to sociological research, is gradually decreasing, which requires both veterans and the public to find models for forming a positive image of a Ukrainian veteran.

Keywords: veteran, social potential of a veteran, public opinion, social interaction, social institutions

Реалізація соціального потенціалу ветеранів військових дій як елемент трансформації українського суспільства

Павлова Олена*Державний податковий університет (Ірпін, Україна)*

Анотація

Актуальність проблеми. Українські ветерани мають специфічні соціальні та психологічні проблеми, що заважають їм розкрити власний соціальний та професійний потенціал. Більшість із зазначених проблем стосуються їх соціальної адаптації до умов функціонування сучасного українського суспільства. Українське суспільство повинно усвідомити важливість соціального потенціалу ветеранів для соціальних перетворень у воєнний та повоєнний періоди та задіяти всі наявні ресурси задля розкриття та реалізації соціального потенціалу українських ветеранів.

Мета статті: з'ясувати перспективи реалізації соціального потенціалу ветеранів військових дій, як елемент трансформації українського суспільства.

Результати. Досліджено перспективи важливості інвестування в українську систему протезування, як інноваційну галузь національного виробництва, що має стратегічну роль для України загалом, та відновлення соціального потенціалу українських ветеранів. Українські ветерани мають можливість докласти всіх зусиль до реформування української освіти через залучення до педагогічної та виховної діяльності.

Висновки. Можливості залучення українських ветеранів до активної економічної діяльності через працевлаштування на підприємствах різної форми власності, створення і розвитку власного бізнесу за підтримки державних грантових програм та міжнародних донорів, що працюють на території України є важливим елементом адаптації українських ветеранів до умов сучасного українського суспільства. Незважаючи на високі потенційні можливості для реалізації соціального потенціалу українських ветеранів, їм необхідна підтримка громадського сектору та пересічних громадян. За останніми даними соціологічних досліджень потроху зменшується, що вимагає, як від ветеранів, так і громадськості, пошуку моделей формування позитивного образу українського ветерана.

Ключові слова: ветеран, соціальний потенціал ветерана, громадська думка, соціальна взаємодія, соціальні інституції

Актуальність проблеми.

Сьогодні українське військо за різними оцінками перевищує 1 млн українських захисників та захисниць, які несуть службу у лавах ЗСУ та інших мілітаризованих підрозділах, що забезпечують надійну оборону українських територій та планомірно ведуть штурмові дії задля відновлення українських кордонів. Коли б не була здобута перемога українського народу над російськими загарбниками, здобудуть її українські захисники та захисниці, і через певний час біля 1 млн українців отримають статус ветерана бойових дій і підуть реалізовуватись у цивільному житті. На долю кожного з них припадуть прояви психологічних та соціальних наслідків участі в активних бойових діях. Незважаючи на низку соціальних, психологічних та економічних проблем, українські ветерани мають потенціал для того, щоб стати рушійною силою трансформації як окремих соціальних інституцій, так і всього українського суспільства загалом. Головними соціальними характеристиками відповідності ветеранів бойових дій є їх чисельність, так як, на нашу думку, після закінчення гарячої фази повномасштабної російсько-української війни статус ветерана бойових дій отримають кілька сотень військовослужбовців. Не менш значущою соціально-демографічною характеристикою українських ветеранів є те, що більшість з них є представниками молодого та середнього віку, що свідчить про їх високий трудовий потенціал. Ветерани знаходяться у розквіті репродуктивного віку і тому мають потенціал у сфері виховання майбутніх поколінь українців. Українські ветерани під час участі у бойових діях отримали досвід спільної роботи та згуртування. Зазначені фактори свідчать про те, що ветерани мають значний потенціал для трансформації сучасного українського суспільства до рівня кращих зразків держав Європейського Союзу. Сьогодні реалізація зазначеного потенціалу вимагає певної координації, і тому зазначена проблема вимагає наукових досліджень та розробки відповідних соціальних технологій супроводу зазначеного процесу.

Аналіз результатів попередніх досліджень.

Тема соціального потенціалу ветеранів є відносно новою, як для української, так і світової соціології. Здебільшого дослідження зосереджувались на проблематиці соціальної адаптації та різних видів реабілітації ветеранів до умов сучасного суспільства. Серед вітчизняних вчених слід виокремити А. Артеменка та К. Батаєву, спільне дослідження соціальної адаптації ветеранів (Артеменко, & Батаєва, 2022). В українському суспільстві, залишається поширеним стереотип проте, що ветерани є здебільшого чоловіками і зазвичай дослідження соціального потенціалу українських ветеранів має моногендерний вектор. В цьому контексті варто виокремити спільну роботу Т. Марценюк, А. Квіт, Г. Гриценко, Л. Василенко (2018).

Роль жінки в сучасному українському суспільстві суттєво підвищується і в ЗСУ, тому дослідження соціального потенціалу українських ветеранів повинен стати предметом дослідження багатьох дослідників та дослідниць. Тим паче, що зазначений напрям досліджень є поширеним закордонним, і одним з прикладів цього, є дослідження G. Maiocco та M. Smith (2016). Т. Захаріна дослідила проблему оцінки соціального потенціалу ветеранів в контексті дослідження проблеми реінтеграції ветеранів (Захаріна, 2023). Саме реінтеграція є процесом, що активізує соціальний потенціал ветеранів і тому зазначене дослідження набуває додаткової ваги в оцінці потенціалу українських ветеранів. О. Фінагіна та М. Сергата (2021) досліджують проблему соціальної відповідальності представників окремих категорій населення та соціальних інституцій стосовно до ветеранів. Так як ветерани є особами, які зголосилися захищати українську землю, то цивільні повинні відчувати вдячність та соціальну відповідальність за реінтеграцію та адаптацію ветеранів до умов мирного життя у воєнний та поствоєнний час.

Мета статті: з'ясувати перспективи реалізації соціального потенціалу ветеранів військових дій, як елемент трансформації українського суспільства. Для реалізації зазначеної мети слід виконати наступні завдання: оцінити перспективи інтеграції ветеранів до реального сектору економіки, оцінити роль ветеранів в трансформації української освіти та згуртування суспільства в сфері відновлення українських міст.

Результати дослідження.

За результатами опитування, проведеного компанією Gradus Research на замовлення Суспільного 40% українців мають родичів, що у складі ЗСУ або інших мілітарних структурах боронять українську землю (Ізвозікова, 2023). Результати зазначеного дослідження були коректними на початок 2023 року і через те, що в Україні продовжується мобілізація кількості військовослужбовців на лінії фронту буде тільки збільшуватись, та вже ця цифра говорить про колосальну кількість осіб, що отримали статус ветеранів бойових дій і отримають його у майбутньому. Всі зазначені особи вже потребують чи потребуватимуть у майбутньому реінтеграції до мирного життя, так як участь у військових операціях під час воєнного стану сприяла їх соціальній дезінтеграції та психологічній травматизації. В той же час ми розуміємо, що ветеранів військових подій не варто розглядати поодинокими, так як разом вони є носіями соціального потенціалу, що сприятиме трансформації всього українського суспільства.

На думку Г. Терещук, яка інтерв'ювала цілу групу українських ветеранів, одна з головних проблем, що не дає можливості розкрити свій соціальний потенціал ветеранам, полягає у нерозумінні суспільства, що накладається на сімейні негаразди та проблеми з фізичним і ментальним здоров'ям (Терещук,

2023). Отже, ми бачимо поєднання соціальних, психологічних та медичних проблем ветеранів, що виливаються в реальні складні життєві обставини, з якими вони, на жаль, не можуть впоратись самотужки. Тому, зважаючи на вище викладане, українському суспільству варто згуртуватись навколо ветеранів, дати можливість з найменшими втратами реінтегруватися та реалізувати власний соціальний потенціал на благо розвитку країни.

Головним фактором реінтеграції українських ветеранів є їх повернення до активної економічної діяльності. Зробити це на сьогодні можна двома способами через діалог з підприємцями, що повинен призвести до пріоритетності працевлаштування ветеранів. В даному випадку ми не говоримо, що ветерани повинні посунути з ринку праці представників інших категорій населення. Та як свідчить дослідження «Економічної правди» у значної частини українських роботодавців є певний страх перед співпрацею з ветеранами (Калмикова, 2023). Природа зазначеного страху є відображенням міфів та соціальних стереотипів, що ретранслюються в українському суспільстві. Тому так і важлива співпраця між державою, органами місцевого самоврядування, роботодавцями та ветеранами. Якщо подібна співпраця не буде налагоджена, то значна частина українських ветеранів соціально ізолюються і далі реалізувати свій соціальний потенціал їм буде дуже складно. Тому активізація економічного потенціалу ветеранів є справою, що вже сьогодні на часі і від її ефективності на перших етапах залежить наскільки цей процес буде активним після закінчення гарячої фази російсько-української війни.

Альтернативним варіантом залучення ветеранів до активних економічних процесів є відкриття ветеранами власного бізнесу. На сьогодні ветерани активно залучаються на державні грантові конкурси за програмою «eРобота» та «Власна справа». На сьогодні ветерани та члени їх родин отримали понад 16 млн гривень (Кацімон, 2023). Зазначена сума є невеликою зважаючи на кількість ветеранів та можливості для розвитку ветеранського бізнесу, але на цьому етапі важливіше показати суспільству та державним органам ефективність зазначеної технології. З іншого боку варто усвідомити, що ветеранам необхідний ефективний супровід їх підприємницької діяльності через брак досвіду та управлінських навичок. Це справа для громадських організацій та Міністерства у справах ветеранів. Останнім часом підтримка ветеранського бізнесу стала однією з пріоритетних цілей діяльності міжнародних донорів. Тому очікуємо, що ветеранський бізнес перетвориться на значний сегмент української економіки та сприятиме реалізації соціального потенціалу і капіталу ветеранів. Залучення українських ветеранів в сфері підприємництва може стати додатковим фактором для успішної відбудови українських міст понівечених під

час повномасштабної російської агресії та побудови цивілізованої та ефективної ринкової економіки за стандартами країн ЄС та Північної Америки.

На жаль, але значна кількість ветеранів потребуватимуть протезування. Потреби у протезуванні українських ветеранів з кожним місяцем, тільки збільшуються (Штекель, 2022). Слід наголосити, що ветерани для повноцінного життя вимагають якісного протезування у відповідності до останніх тенденцій в протезуванні. Індустрія з виготовлення протезів існує в багатьох країнах світу, та все ж потреба в них є великою, і кращі зразки, в першу чергу, розраховані для країн, де вони безпосередньо розроблені та виготовлені. Тому для того, щоб українські ветерани могли скористатися найновішими розробками в сфері протезування їх треба виробляти саме в Україні. Розробка сучасних протезів є високотехнологічним процесом, в якому задіяні інженери технологи, спеціалісти із застосування сучасних легких сплавів та полімерів. Україна має всю технологічну базу для виготовлення сучасних протезів та немає достатніх інвестицій у розвиток виробництва та купівлі окремих деталей. Виробництво протезів повинно стати пріоритетним напрямком української спеціалізованої промисловості. Міжнародне співробітництво в цій галузі повинно сприяти продукуванню та освоєнню українськими підприємствами інноваційних технологій, які зможуть в майбутньому сприяти розвитку новітніх медичних технологій. Зазначені технології будуть активно використовуватись для лікування та реабілітації максимально широкого кола пацієнтів та осіб, що потребують реабілітації.

Трансформації суспільства загалом та окремих соціальних інституцій не завжди починаються з політики чи економіки. На думку багатьох українців, суттєвих позитивних змін вимагають освіта та родина. Зазначені соціальні інституції отримали у спадок від радянської доби багато дисфункційних явищ, що загальмували розвиток сучасного українського суспільства. Тому сьогодні українські ветерани мають можливість докластися до їх трансформації.

Аналіз гендерної структури освітян Тернопільської області засвідчив, що на початок 2022 року в школах тернопільщини працювало лише 14% чоловіків (Іноземцева, 2022). Зазначені показники можна екстраполювати і на інші області України. На думку батьків гендерний дисбаланс в середовищі педагогічного складу українських шкіл всіх рівнів та форм власності негативно впливає на виховну складову навчального процесу, так як школярі не мають змоги отримати уявлення про модель чоловічої поведінки. Особливо це чутливо для хлопчиків, які виховуються самотужки мамами. Ветерани могли б вирішити зазначену проблему, так як є уособленням продуктивної моделі чоловічої поведінки, яка може розглядатись, як зразок для

наслідування. Застосування зазначеної соціальної технології дозволяє досягти подвійного ефекту. Так як загалом освітні заклади отримують притік кадрів, бенефіціари освітніх освітнього процесу більш якісні освітні послуги, а ветерани можливість професійної реалізації. Однією з організаційних проблем реалізації зазначеної технології є те, що значна кількість ветеранів не мають педагогічної освіти, або мають та не працювали за спеціальністю. Для вирішення зазначеної проблеми можуть бути створені курси з підвищення кваліфікації ветеранів, що хочуть відновити власні педагогічні компетенції або їх здобути в рамках перекваліфікації. Ветеранів, що не захочуть або не зможуть взяти участь саме у підвищенні кваліфікації та перекваліфікації можна залучати як експертів на окремі заняття. Нова роль в освіті може бути і у захисниць України, вони можуть поєднувати педагогічні компетентності та компетентності з соціального згуртування та освітньої безпеки. І це створення нового наративу діяльності жінки в освітній сфері, який полягає у тому, що жінки-ветерани можуть сприяти формуванню навичок з безпеки та формування образу сильної та успішної дівчини. Зазначений образ є дуже важливим для подолання гендерних стереотипів сучасного українського суспільства.

Незважаючи на велику кількість можливостей, для реалізації соціального потенціалу ветеранів, варто зауважити і на інституційні проблеми, які є перешкодою для них в цьому процесі. «Згідно з моніторинговим дослідженням соціологічної групи «Рейтинг» та Міністерства у справах ветеранів, попри те, що 79% респондентів досі вважають, що в суспільстві є повага до ветеранів, частка тих, хто має протилежну думку зросла з 6% до 18%. Якщо в липні 2022 року 55% опитаних говорили про беззаперечну повагу з боку суспільства до ветеранів, то у вересні 2023 року таких лише 25%» (Албул, 2023). Тобто ми можемо стверджувати, що на сьогодні пік поваги та довіри до українських ветеранів серед українців пройдено і, можливо, він ще буде підвищуватись, але формування позитивного образу українського ветерана в медіа є важливою складовою реалізації соціального потенціалу українського ветерана.

Міністерство у справах ветеранів України у 2020 році проводило громадські слухання із приводу затвердження концепції позитивного образу українського ветерана (Вауліна, 2020). Вже тоді зазначене обговорення відбувалось в рамках реагування на зниження рівня довіри українців до ветеранів АТО та ООС. Як бачимо до початку російського повномасштабного вторгнення, так і не було реалізовано зазначену концепцію. Сьогодні треба повертатись до продукування зазначеного образу, адже російські агресори використовують значну кількість ресурсів на дискредитацію українських

військовослужбовців та ветеранів. Тому, якщо сьогодні це питання не на часі для представників Міністерства оборони України, Міністерства у справах ветеранів, керівництва Збройних сил України та органів місцевого самоврядування, то варто покласти відповідальність на представників громадських організацій. Звісно можна сказати, що це буде цікаво саме ветеранським організаціям, але сьогодні існує достатня кількість патріотичних та волонтерських організацій, що готові створювати позитивний образ українського ветерана, так і здійснювати супровід процесу.

Висновки.

Українські ветерани мають значний потенціал для суспільних перетворень. Зазначений потенціал характеризується чисельністю ветеранів, так як за різними оцінками у поствоєнний час до цієї соціальної групи буде відноситися кілька сотень тисяч ветеранів. Більшість ветеранів є освіченими українцями з вищою освітою, які знаходяться в продуктивному віці для професійної та соціальної самореалізації. Українські ветерани під час бойових дій отримують неоціненний досвід соціального згуртування, що є дуже важливим для об'єднання українців під час відбудови українських міст, економіки та трансформації українського суспільства до побудови прогресивної та передової держави за зразками країн ЄС та Північної Америки. Ефективність реалізації соціального потенціалу ветеранів на пряму залежить від їх соціальної адаптації та реабілітації. Так як незважаючи на свій значний соціальний потенціал, українські ветерани повинні відновити фізичне та ментальне здоров'я. Відновлення здоров'я це не тільки про медикаментозне лікування та відновлення після поранень, і не в останню чергу і протезування, і психотерапія. Тому розвиток, як індустрії реабілітації, так і безпосередньо протезування є стратегічним для сучасної України в умовах, як воєнного, так і повоєнного часу. Основною формою реалізації соціального потенціалу ветерана є залучення до реального сектору економіки, через працевлаштування або ведення власної справи. Сьогодні не сформовано механізмів активної співпраці між роботодавцями та ветеранським середовищем, яка є необхідною складовою подальшого системи професійної реалізації військовослужбовців. Кращою виглядає ситуація у сфері залучення українських ветеранів до підприємницької діяльності, але головним чином зазначений стан речей зумовлений активною роботою міжнародних донорів та Державної служби зайнятості. Зважаючи на те, що значна кількість ветеранів потребує перекваліфікації, то, на нашу думку, освіта могла б стати сферою, де ветерани змогли б внести позитивні зміни в підвищення якості освітніх послуг та реалізувати власний професійний потенціал.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Албул, С. (2023). *В українському суспільстві погіршилось ставлення до ветеранів*. Відновлено з https://lb.ua/society/2023/09/21/575889_ukrainskomu_suspilstvi.html?fbclid=IwAR0YyMogMygQW2ypBO6dO1_zRilJZGRPeS4DPLg3JZyM4cHlwjyblIZKGA
- Артеменко, А., & Батаєва, К. (2022). *Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС*. (Монографія). Харків: Вид-во ХГУ «НУА».
- Вауліна, О. (2020). *Створимо позитивний образ ветерана!* Відновлено з <http://www.golos.com.ua/article/337916>
- Захаріна, Т. (2023). Соціально-інституційні характеристики реінтеграції ветеранів гібридної війни. *Social Work and Education*, 10(1), 17-26. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.2>
- Ізвозікова, А. (2023). *Скільки українців мають у родині тих, хто захищає державу на фронті*. Відновлено з <https://suspilne.media/395756-skilki-ukrainciv-maut-u-rodini-tih-hto-zahisae-derzavu-na-fronti-opituvanna-suspilnogo/>
- Іноземцева, Ю. (2022). *Чоловіків менше у шість разів! Чому існує гендерний перекик серед вчителів на Тернопільщині*. Відновлено з <https://te.20minut.ua/Osvita/cholovikiv-menshe-u-shist-raziv-disbalans-vchiteliv-na-ternopilschini-11521836.html>
- Калмикова, Н. (2023). *Повернення ветеранів на роботу. До чого мають бути готові роботодавці*. Відновлено з <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/08/23/703507/>
- Кацімон, О. (2023). *Ветерани та члени їхніх сімей отримали 16 млн грн на створення бізнесу*. Відновлено з <https://suspilne.media/543355-veterani-ta-cleni-ihnih-simej-otrimali-16-mln-grn-na-stvorennia-biznesu-minekonomiki/>
- Марценюк, Т., Квіт, А., Гриценко, Г., & Василенко, Л. (2018). *Невидимий батальйон 2.0: повернення ветеранок до мирного життя*. (Соціологічне дослідження). Відновлено з <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7825f73c-df53-49f2-b325-3136e068c3cd/content>
- Терещук, Г. (2023). *Адаптація ветеранів: їй досі незрозуміння суспільства, проблеми сімейні та зі здоров'ям*. Відновлено з <https://www.radiosvoboda.org/a/vijna-veterany-poranennjadopomoha/32516931.html>
- Фінагіна, О., & Сергата, М. (2021). Концепція бачення соціальної відповідальності в парадигмі відношення «університет – ветерани АТО». *Socially competent management of corporations in a behavioral economy: Collection of scientific papers*. Resp. ed. Ondrej Mikulaš, Kostiantyn Pavlov, Karol Viktor, Olena Pavlova, Ladislav Viera, Liudmila Shostak, Anton Milan, Alla Lyalyuk. European institute of further education, Podhájaska.
- Штекель, М. (2022). *Протези: чи доступні вони пораненим «нової» війни?* Відновлено з <https://www.radiosvoboda.org/a/protezy-volontery-viyna-razom-medysyna/31910039.html>
- Maiocco, G., & Smith, M. (2016). The experience of women veterans coming back from war. *Arch Psychiatr Nurs*, 30(3), 393-399. <https://doi.org/10.1016/j.apnu.2016.01.008>

REFERENCES

- Albul, S. (2023). *In Ukrainian society, the attitude towards veterans has deteriorated*. Retrieved from https://lb.ua/society/2023/09/21/575889_ukrainskomu_suspilstvi.html?fbclid=IwAR0YyMogMygQW2ypBO6dO1_zRilJZGRPeS4DPLg3JZyM4cHlwjyblIZKGA
- Artemenko, A., & Bataeva, K. (2022). *Military identity and social adaptation of ATO/OO veterans*. (Monograph). Kharkiv: KHSU "NUA" Publishing House.
- Finagina, O., & Sergata, M. (2021). The concept of the vision of social responsibility in the paradigm of the relationship "university - ATO veterans". *Socially competent management of corporations in a behavioral economy: Collection of scientific papers*. Resp. ed. Ondrej Mikulaš, Kostiantyn Pavlov, Karol Viktor, Olena Pavlova, Ladislav Viera, Liudmila Shostak, Anton Milan, Alla Lyalyuk. European institute of further education, Podhájaska.
- Inozemtseva, Yu. (2022). *There are six times fewer men! Why there is a gender bias among teachers in the Ternopil region*. Retrieved from <https://te.20minut.ua/Osvita/cholovikiv-menshe-u-shist-raziv-disbalans-vchiteliv-na-ternopilschini-11521836.html>
- Izvoschikova, A. (2023). *How many Ukrainians have family members who defend the state at the front*. Retrieved from <https://suspilne.media/395756-skilki-ukrainciv-maut-u-rodini-tih-hto-zahisae-derzavu-na-fronti-opituvanna-suspilnogo/>
- Kalmykova, N. (2023). *Returning veterans to work. What employers should be prepared for*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/08/23/703507/>
- Katsimon, O. (2023). *Veterans and their family members received UAH 16 million for business creation*. Retrieved from <https://suspilne.media/543355-veterani-ta-cleni-ihnih-simej-otrimali-16-mln-grn-na-stvorennia-biznesu-minekonomiki/>
- Maiocco, G., & Smith, M. (2016). The experience of women veterans coming back from war. *Arch Psychiatr Nurs*, 30(3), 393-399. <https://doi.org/10.1016/j.apnu.2016.01.008>
- Martsenyuk, T., Kvit, A., Hrytsenko, G., & Vasylenko, L. (2018). *The invisible battalion 2.0: the return of female veterans to a peaceful life*. (Sociological research). Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7825f73c-df53-49f2-b325-3136e068c3cd/content>
- Shtekel, M. (2022). *Prostheses: are they available to the wounded of the "new" war?* Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/protezy-volontery-viyna-razom-medysyna/31910039.html>
- Tereshchuk, G. (2023). *Adaptation of veterans: still misunderstanding of society, family and health problems*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/vijna-veterany-poranennjadopomoha/32516931.html>
- Vaulina, O. (2020). *Let's create a positive image of a veteran!* Retrieved from <http://www.golos.com.ua/article/337916>
- Zakharina, T. (2023). Socio-institutional characteristics of reintegration of hybrid war veterans. *Social Work and Education*, 10(1), 17-26. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.2>